

re való elméletieskedő utalás: „*Hogy kibírjuk a kibírhatatlant, arra való minden egyes ember élethossziglani képessége kínra és fájdalomra, néhány ironikus elem ez benne, irracionális idiotizmus, minden egyéb rágalom.*” (Az ERDŐHATÁRON. Európa, 1987. 152.)

Az AMRAS hiányzó, de árnyékát már a regény szövegére vetítő humora a világirodalom legsajátosabb humora. Van a nincs.

Sántha József

## SZTÁLIN SZORULÁSA, BERIJA BAGZÁSA – INTENZÍV ÉS EXTENZÍV TOTALITARIZMUS

Vaszilij Akszjonov: *Moszkvai történet*  
Fordította és a jegyzeteket írta Soproni András  
Európa, 2006. 1166 oldal, 3900 Ft

A MOSZKVAI TÖRTÉNET éppen olyan, mint Oroszország maga: nagy és zárt. Huszonnyolc év történelmi tablójában Akszjonov elmeséli nekünk az 1920-as és 30-as éveket, a háborút és az 1950-es évek legelejét három kötetben. Súlyos műfaji kötelezettséget vállalt magára, mert a család- és történelmi regénytől az olvasó nagyon sokat vár. Ha családregény, akkor legyen benne nemzedékek váltása, hagyományok változása, viharos vagy túlfűtötten elfojtott érzelmek, testvérek szétágazó életválasztásai. És mindez úgy, hogy az összképen átderengjen a társadalom, nép, ország, kor keresztmetszete. Ha történelmi regény – akkor világnézeti színvállás, egyedi filozófiai szemlélet, múltra és jövőre vonatkozó koncepció, s mindez úgy, hogy az adott kor eseményeinek érzékletes, részletezett, majd hogyan ismeretterjesztő igényű mélységekbe menő leírása közvetítse. Különös, hogy a regényt az orosz internetes könyvpiac reklámja a „kalandregény” kategóriába sorolja. Akszjonov mesélte, hogy Amerikában dedikálta művét egy könyvesboltban, amikor egy vásárló megkérdezte tőle, miről szól. Oroszországról – válaszolta. A kérdező hátat fordított, és elment. Jött egy következő: miről szól? Egy orvos családjáról. Ez megvette. Igen, a történelmire feltehetőleg kisebb a kereslet,

mint a családregegyre, amelynek a polgári társadalom vetette meg az alapjait.

Kár, hogy a magyar fordítás az eredeti címet, MOSZKVAI SAGA, átköltötte. Így rejtve marad, hogy szinte felfoghatatlan történelmi el-  
lentétben reflektálódik az angol FORSYTE SAGA a műben: a szigetország családi panorámája, férfi hőseinek hideg magányával és női szereplőinek vergődésével, illetve annak ellenére belterjes családi idillnek tűnik a táborokban, börtönökben és hazugságokban ledarált oroszországi emberi sorsokhoz képest. Utóbbiak sorában az egyént és társadalmat egybefonó pénz és vagyon folyamatossága egyáltalán nem játszhat már szerepet (bár Akszjonov csak futólag és esszéformában mutatja be az orosz hektikus hiánygazdaságot és egyenlősdi, igazságos nyomort). Eleve mások a családi étkezések a brit és a szláv világban, de amikor az 1930-as években az egyikben még ötórás teára gyűltek, a másikba már szembesítésre hurcoltak. Mi az, amit vagyon híján átadnak itt egymásnak az orosz nemzedékek? Akszjonov felfogásában az orosz elit emberi tartását, a politikától való távolságtartását és éleslátását – ebben nyilvánulna meg az orosz ember nagysága. „*A józan ész, a tisztesség szigete, az orosz intelligencia [azaz értelmiség, a fordításról l. később] legragyogóbb erőinek védőbástyája*” a Gradov család villája. Az idős nemzedéket képviselő Gradov orvosprofesszor alakja azonban a semmiből merül föl, mert Akszjonov nem rajzol a háta mögé vagy korban elé, legalább jelzékenységű, elődöket, ősokeket, orosz társadalmat, emiatt az értelmiségi patina, az idealizált, de sajnos meg nem jelenített orosz múlt palástja kissé rosszul szabottan lóg a vállán. Az idős Gradov házaspár képviseli a harmonikus emberi kapcsolatokat. Kijajzolódhatna ez a meséből is, ám Akszjonov az 1161 oldalas regénynek már a 36. lapján nem röstelli ismétlésekkel szájunkba rágni, hová is rakjuk őket. A „szépséges”, „dús hajú”, selyemruhás, gyöngyosoros (stb.) anya és a férje, akin nem látszik a kora, semmi pocak, elegáns ruha – nos, e „*két ember távol volt a forradalmi esztétikum ideáljától*” (történelmi lecke), „*szinte süttött róluk, hogy ez a két ember a még ki nem pusztított orosz intelligencia legszebb hagyományaihoz hűen, gyengéden szereti egymást*” (kis szájbarágás).

Csakhogy az értékek megőrzéséhez életben kellett maradniuk, a túléléshez pedig megalakítások vezettek, a hazugság és a kettős tudat mesteri elsajátítása révén. Erre vagyunk kíván-

csiak mi, mindezt másképp, de mégis megélt magyar olvasók: hogyan sikerült ez az oroszoknak (nem tudunk erről eleget még mindig), és hogyan sikerül ennek ábrázolása az írónak.

A HÁBORÚ ÉS BÉKÉ-t jelöli meg szövege párhuzamául maga az író, aki leplezetlenül belebeszélve szövegébe, Tolsztoj történelemszemléletével veti össze a sajátját a II. kötet bevezetőjében. Mi is mozgatja a történelmet? Akszjonov arra hivatkozik (vizsgáló bölcsészek számára hasznosan pár mondatban összefoglalva), hogy Tolsztoj szerint a történelem nem a nagy személyiségek műve, hanem „*az emberek ösztönös akaratainak summája*”, vagyis a tömegek akaratainak összege. Tegyük hozzá, hogy ezeket Tolsztojnál egy legfőbb és láthatatlan akarat irányítja, mert számára a vallás a legfőbb őseredő. Akszjonov viszont, vallomásának megfelelően, az akaratok közelképét mutatja meg a történelem leképezéseként, de ebben a célkitűzésben regénye nem tud tolsztoji filozófiai magaslatokra (sem) aspirálni.

Hazánk (bármely haza) történelme csak akkor áll össze egy szövegben az egyéni sorsokból, ha egy mesteri szerkesztésben létrejönnek a láthatatlan sorsvonalak között a vektorok, és a szétszórt pontok paradigmává rendeződnek. Igen, lehet egy családon keresztül egy országot látni, a „Saga” műfaja ilyesmi szándéokra utal a címben. A Forsyte család vagy a Buddenbrook család magánviszonyain áttetszik szinte egész Európa történelme. Itt a Gradov család képviselőinek útjai az 1925 és 1953 közötti viharos éveket felölölő, időben gyorsan lépkedő cselekményben szinte körbeölelik a földgolyót, a legkeletibb pont Magadan, a szovjet távolkeleti táborok, a legnyugatibb pedig az Egyesült Államok. Nagy (jobban mondva nagyhatalmi) a térben az inga kilengése, amelynek követésében létrejön ugyan egyfajta panoráma, ám a kohézió nem. Ha tételesen lajstromozzuk a történelmi adatokat, és a krónikát kérjük számon, a lineáris teljesség lényegében megvalósul, a fordulópontokon mi is megfordulunk, de összességében hiányérzetünk van, a történelmi regény kategóriában fiaszkót regisztrálhatunk.

Vegyünk egy közelképet az 1925-ös évről. Ősszel indul a történet, alighanem októberben, mert ugyan esik a hó, de Frunze, aki éppen katonai reformját szeretné véghezvinni, még él (október 31-én halt meg a rákényszerített vakbélműtét alatt, „túlaltatták”). Nem értesülünk olyan alapvető eseményekről, mint az iparosí-

tási program elindítása, a pártnak a szépirodalmat érintő határozata (ettől kezdve határozatokkal irányítják a kulturális életet) és Jeszenyin öngyilkossága. Nagyon alaposan kell ismerni ahhoz a szovjet történelmet, hogy az ország vezetőinek kakaskodásában felismerjük Sztálin ellenzékének a szándékait, mert Akszjonov mindössze az „*egyszemélyi totális vezetés*” kontra „*józan szakértelem*” vonalakat rajzolja meg. Teljesen úgy tűnik, hogy véletlenül elejtett és véletlenül meghallott mondatok miatt hullottak fejek, és fordult a politika. (Érdekes, hogy ezek a fejések itt mind grúzok: Sztálin, Berija, Lomadze...) Az extenzív helyett intenzív totalitarizmust mutat meg a regény.

Brodskij azt írja, hogy a demokrácia rettentően jó iskola, ahol mindenki megtanulhatja, hogyan lehet egymásnak keresztbe tenni. E frappáns meghatározásnak Akszjonov kommunizmusképe is kiválóan megfelel. Meg kell hagyni, Akszjonovnak jó oka van arra, hogy gyűlölje a szovjet vezetést és undorodva ábrázolja őket, akiken „*a letűnt napok korlátlan erőszaka és kegyetlensége kiüt, mint a lepra*”, csakhogy ehhez nem találta meg a megfelelő művészi formát.

Idősb Gradov először passzívan, majd aktívan szegül szembe a rendszerrel. Eredendő bűne a hatalmon lévők számára az, hogy nem vesz részt Frunze műtét leple alatti meggyilkolásában, csak az előtérben ül összeroskadva, önmaga lelkiismerete előtt pedig az, hogy rábólintott a szükségestelen műtétre, és el is ment oda. Életben maradásának záloga, hogy Sztálint megszabadítja egyszer a benne felhalmozódott bélsártól. A háború alatt a moszkvai és fronti gyógyítás dicsőséges vezénylője, és csak a Kreml elleni merénnyel vádolt zsidó orvosok letartóztatása elleni nyilvános felszólalása juttatja a kínzók kezére. A börtönből Sztálin halála menti ki, amint a valóságban a zsidó orvosokat is, és Gradov békés halálával végződik a regény – egy időben távozik a majdnem tiszta Ember (hős vagy áldozat?) és a bűnös, mocskos tirannus (ördög vagy állat?).

Az idősb Gradov történelmi prototípusa Dmitrij Pletnyov lehetett. Az ő élete sokkal tragikusabb volt: egyike a Buharin-per kapcsán 1938-ban letartóztatott négy orvosnak, aki akkor vallotta be „bűnösségét” Gorkij megölésében (aki valószínűleg majdnem természetes halállal halt meg), amikor emlékeztették rá, hogy sok gyermekére és számtalan unokájára szo-

morú sors várhat. A hatvanhat éves orvost huszonöt évre ítélték.

A sebészprofesszor gyermekei – párhuzamos sorsválasztások. Nyikita, Kirill és Nyina vörös katonatisztnek, marxista agitátornak és közepes futurista költőnek állnak. Tipikus vagy legalább panoramikus ez a színskála? Aligha.

Nyikita Gradov, a legidősebb fiú emlékei révén az író részletesen mutatja meg az 1921-es kronstadti lázadás leverését, ide helyezi a forradalom utáni évek csomópontját. Nyikita lelki-furdalásai és rémálmai innen datálódhatnak – az ő eredendő bűne, hogy kémként befurakodott a lázadók közé, majd lövetett rájuk, és kitüntették érte. Akszjonov innen vezeti végig azt a konfliktust, amelyben a szovjet állam vezetői saját népük – a hatalom birtokosának kikiáltott, valójában tömegesen manipulált munkások, megtört parasztok és parancsnokaikkal egyetemben bábként vezényelt katonák – ellen fordul, csak személyes érdekeiket képviselő, képzetlen bandaként jelennek meg. A vezetés stílusa a szeszélyes döntések révén a félelem gerjesztése, gátlástalan hatalom- és szerzés-vágy, célja az egyszerűen, tömbként kezelhető, akarat nélküli népesség. A vezetésben sehol nem találkozunk marxista vagy leninista elvekkel, ezek csak az akcióikat leplező szóvirágnyelvben jelennek meg.

Egyetlen vakhítú, elvhű, kitartó marxista-leninista szereplő kerül be a regény lapjaira, egy lompos, szerencsétlen zsidó asszony. Célja családát is csak felemásat képes összehozni, örök-befogadott fiát a háború, bűnözés, lágerek nyelik el, férjét pedig egyenesen a börtön és a tábor, ahol marxistából keresztény lesz. Mindenki más pontosan tudja, mármint Akszjonovnál, hogy a pártszólamok üresek és hazugok. Nem derül fény arra, milyen módon élték meg és gyakorolták a szovjet emberek a kettős tudatban létezést – szinte mindenki élesen látott, és jónak utálta az egész szovjet rendszert. Hitelesen és átlélhetően jelenik meg viszont az ok nélküli rettegés, a mindenkit bármikor elérő állami banditizmus, amelynek uralma alatt a legvalószínűtlenebb is megtörténhetett: Nyikita visszatérhetett a láger mélyéből, és marsallá emelkedhetett, Sztálinnal ellenkezhetett. Berijának lehetett szűz lányokat állami kocsiából vadászgatni, megerőszkolni, letartóztatni, a szovjet hadseregnek lengyeleket halomra löni is, hazudni is lehetett, illetve csak hazudni lehetett – mindössze a „mikor” és „miért” logikája volt

kifürkészhetetlen. Látjuk, megértjük a regényből, amit tudunk régen, hogy mindenki mindenkit figyelt, hogy a szovjet állam a beépített emberek kiépített hálózata volt.

Már bőven a kétezres években egy nem is műveletlen francia ismerősöm feltette nekem a kérdést, hogy ugye mi itt a szocializmusban a negyven év alatt nem élhattünk szabadon szexuális életet. Hirtelenében nem is tudtam, hogyan győzzem meg az ellenkezőjéről, a szavam is elállt – próbáltam francia szemmel vizsgálni magunkat, majd anyám nemzedékét, a mi negyven évünket, vajon megfelelünk-e az ő örömszerzési elvárásaiknak... Akszjonov mindenesetre szorgalmasan igyekezett felelni a kérdésre, noha neki bizony hetven évről kellett elszámolnia. Nagy romantikára nem volt alkalmas a kor a regény szerint, de szexuális vágyainak kielégítési módját minden nemzedék bőven megtalálta. A lélektan rejtélyeiről nem mond újat, nem is árnyalja a regény. Az altesti gerjedelmeket Akszjonov a fizikai kielégülés, néha gyönyör, de inkább a meghágás és bagzás véglelei között és soha nem a szerelem vagy áhítat regisztereiben helyezi el. Ez a nyerségem nem időskori csömlátás a részéről, egész életművében megfigyelhető, hogy a csapodár és gyorsan ágyba bújó vagány nőket kedveli, s ebben a regényben kínos gondossággal-pontossággal ügyel a „szexjelenetek” megfelelő és ritmikus adagolására.

Szép, kicsit rózsaszínűre festett emberi kapcsolat az öreg Gradovéknak adatik meg – kutyá, zongora, cseléd, szalon, tornác, kert, családi étkezések adják meg az idill alaphangját. Kirill falun agitálja a népet, a hasonló feladattal arra járó Cilja karjában válik huszonöt évesen férfivá. A „hős” Nyikita Gradov házasságát a gyönyörű Veronyikával táborok zilálják szét, a táborból külön-külön hazatérő házaspár elhidegül, miután a férfi örömtelenül megerőszkolja tábori szajhává vedlett feleségét, és később egy frontfeleséggel él, akit a KGB ajándékozott neki a tábor utáni gyorsabb gyógyulás érdekében. Nyina lázadó típus, aki nem szeret férfiaktól sem függeni. Érezhetően ő az író kedvenc hőse, talán éppen ezért tervezte olyan ellentmondásosnak: csakhogy eme kétpólusú kilengéseiben egy kicsit sematikusra sikeredett az örök vadóc alakja – Nyina megalkuszik, de mégsem, hűséges, de mégsem, áldozatos is, önző is.

Akszjonov teljesen hagyományos recept szerint állítja össze alakjait, meglepően ismerős

idealizált-pozitív hősök rajzolódnak ki, romantikus összetevőkkel, lelkifurdalásokkal, azután annyi történik, hogy az író megborsozza őket valamilyen disszonáns ízzel. Ilyen váratlan elem, hogy a háborúból hazalátogató Nyikita undort érez a békés családi fészek láttán, és az is, hogy mire Vujnovics és Veronyika végre eljutnak oda, hogy többéves vonzalom után megcsalják egymással házastársaikat, az egész aktus kényelmetlen színjátékká ügvetlenedik. Szavva, Nyina férje félszeg és gyöngéd családapa, jó szerető, kiváló orvos, a háborúban eltűnik. Az író eközben történelmi szereplőket intéz el egyetlen találónak szánt, leleplező bekezdés tollvonásával. Vorosilov marsallt (1881–1969) köpcös kereskedőnek írja le, aki hiába próbál monumentális külsőt ölteni, „*apró, értelmes szemcséjében felvillan a páratlan ostobaság*”. Akszjonov abban reménykedik, hogy az egyszerre értelmes és ostoba szem lehetetlensége (megint a két pólus egyszerű képlete) életszerűvé teszi a képet és a jellemet.

Akszjonov ifjúkori műveinek (I. KOLLÉGÁK, 1961) esetlensége köszön vissza abban, hogy miközben tudja, hogy a mimetikus leírások csak akkor érvényesek, ha valamilyen nagyobb egységbe illeszkedve az elvonatkoztatás szintjére emelkednek, ezt többnyire nem sikerül megoldania, mert jelenete vagy megmarad pusztán krónikai feljegyzésnek, vagy erőszakos, szinte tudálékos magyarázattal szájunkba rágja, hogy általánosítsunk, vonatkoztassuk el a jelenséget a valóságtól. Mondanék egy-két példát.

Sosem hittem volna, hogy egy rendszerváltás utáni orosz regényben még olvashatok ilyen sorokat: „*Egy patika előtt két fiatal vörös parancsnok állt, sudáran, pirosposzsgásan, derekán, vállán szíjjakkal...*” – és az író folytatja is: „*Egyenruhájuk ugyanazt a dekadens vadságot tükrözte, mint ez az egész forradalom, mint ez az egész hatalom*” (itt az egyenruha részletei következnek), „*a káosz hadserege, Góg és Magóg katonái...*” (9–10. o.). „*A dekadens vadság*” lenne a szokatlan, de találó magyarázat a forradalomra? A káoszt vajon nem jobb érzékeltetni, mint megnevezni? És az ószövetségi, kissé modorosán közhelyes metafora – nem túlzó tudati bakugrás-e a Sátán oldalán harcba szállt két mítoszi királyt, a Jelenéseket megidézni, s vajon hol van az Armageddon, ahol vereséget szenvednek? Még azt sem tudjuk (mert a narrációs helyzet nem világos), vajon a chicagói újságíró vagy az író szavait olvassuk-e.

Aki ismeri az 1920-as évek orosz irodalmát, ismeri a regényben is említett Pilnyak nevét, aki megírta Frunze halálát is betiltott regényében. A KIOLTATLAN HOLD 1926 májusában jelent meg, óriási botrányt kavargva, és az író életével fizetett érte: alig tizenegy év múltán az első között tartóztatták le. A regény körüli botrányt Akszjonov említi, de aztán nem tér vissza az író sorsára, amint egyetlen írórsort sem mutat meg, holott azok valóban emblematicusak. Felbukkan ugyan Bulgakov egy társaságban, és Mandelstam a tbiliszi szökőkútnál, utóbbinak egy-két verse is szerepel, de nem tudunk meg rólok annyit sem, amennyit Nyina, aki művészek között forog, tudhatna. Nem jelenik meg a Bulgakov körüli sajtó-hajtóvadászat és a Mandelstamot eltemető valódi sem. Pilnyak zseniálisan, páratlan tehetséggel érzékeltette MEZTELEN ÉV (1920) című regényében a kor nyelvének átalakulását, többek között az idegen szavak szervesen beépülését (az analfabéta állapotról éppen kievickélt tömegek nem értik, mit jelent a szó, de használják, mert újságnyelven, hivatalosan, korszerűen akarnak beszélni) és a szovjet (magyarra végképp lefordíthatatlan) mozaikszavak elszaporodását. Akszjonov nem érzékeltet, hanem egy mondatban közöl: „*az egész orosz ideológia manapság tele van spékelve az idegen szavak fokhagymájával*” (153.).

Akszjonov mindent elkövet, hogy a szovjet rendszer kegyetlensége teljes mélységében föl-tárujjon. Ismerősek a börtönök előtt csomaggal sorban álló asszonyok, akiktől megvonták a levelezés jogát is, férjeikről, fiaikról nincs hírük (olvashattuk Ahmatovánál, Ligyija Csukovszkajánál). Sokaknál olvastunk már a vallatások fortélyairól is, Koestlerre utalnék, hogy ne csak oroszokat említsék – itt is csak ismétlések fogadnak. Akszjonov a kínzások közül a herék satuba szorítását vagy kalapácsolását helyezi előtérbe, mind Nyikita, mind Vujnovics tapasztalják – a felhördülő olvasó csak akkor nyugszik meg csodálkozva, amikor később látja, hogy a két barát és vetélytárs libidója, az érvényesítéséhez szükséges összes szerszámukkal együtt működőképes, gyermeknemzésre, házastárs megerőszkolására vagy megcsalására egyaránt alkalmas marad.

A címben kiemelt Moszkva leírásának egyik írói bravúrja lehetne a metrő leírása. A szovjet monumentális építészet presztízsbetűzése maga a megtettesült harmincas évek. Vaszilij Akszjonov mindössze egy bekezdést szán a je-

lenségnek, azt is amerikai újságíró szájába adja (394.).

Sematikus mása csak a korabeli problémafeltáró regényeknek az a részlet, amikor az értelmiségi marxisták falura mennek az eszmét terjeszteni. Akszjonov, talán mert elődeitől eltérően neki már nincs mitől félnie, nem érzékeltet, hanem ismét kimondósi stílust választ. A két fiatal idealista megdöbben, hogy a parasztokat a kuláktalanítás folyamatában tömegesen hurcolják el teherautókon: „*e gyakorlati valóságtól döbbenet megfélemlítettek az elméletről*” – így az író, aki ráadásul pontatlanul pogromnak nevezi a parasztok vagyonek Kobzassal járó elhurcolását (180.).

Innen indul viszont egy szépen végigvezetett, izgalmas fordulatokban bővelkedő és hányattatásaiban hiteles sors, Mitya Szapunové, akit elvadult állapotban találnak, majd az evakuálás elől mentenek ki a fent említett, itt egymásra találó, de sehogyan össze nem illő, viszont mindhalálig összetartozó „igazi” szovjet marxisták, Kirill és Cilja. A két érzelmileg sérült ember irracionális egymásba kapaszkodással ragaszkodik egymáshoz, a lenini eszmék lázalmában vegetáló zsidó asszony, amikor hírt kap elveszítettnek hitt férjéről, utána megy Szibériába, mint egykor a dekabristák feleségei. Ez a teljességgel illogikus, inkoherens család, amelynek minden tagja szélsőségesen máshonnan származik, ez mutatja meg legjobban, mennyire összezavarta az addigi értékrendet és rétegződést a szovjet társadalom. Akszjonov itt következetes: Mityát nem lehet átnevelni, tagolatlanul keveredik benne a paraszti vadság, ahonnan jött, és nagyapja házának zongorás-könyves értelmiségi élete, ahol nevelkedett, majd a háború szörnyűségeinek áldozataként maga is szörnyű lesz – sorsa nem mindennapi végét hagyjuk meg az olvasónak.

A háború leírása is kemény dió egy mai orosz író számára. Az idősebb nemzedék más és más indíttatásból vagy kötelezettségből, de szinte toxikus adagban fogyasztotta egykor a második világháborúról szóló orosz irodalmat. Ami itt kötelező olvasmány, ott egykor kötelező iromány, kötelező gyakorlat volt az orosz írók számára. A téma adva volt, és a virtuozitás abban állt, ki tud annak leple alatt igazit, igazat vagy igazalmat írni. Keveseknek sikerült, de akadtak – Viktor Nyekraszov, Bikov, Raszputyin, esetleg Baklanov.

Ha a rendszerváltás után valaki újra ír erről, annak egyik oka az elfedett, letagadott aljasságok leleplezése lehet. Akszjonov regényének váza éppen ezeknek az elhazudott eseményeknek a története: a szovjet hadsereg „lefejezése” (tábornokainak kivégzése a háború előrevetett árnyékában), a varsói felkelés cserbenhagyása, a lengyelek tömeges kivégzése (katyini vérengzés), a szovjet ígéretnek megszegése a lengyelek königsbergi átvonulásakor, a zsidók tömeges kivégzése, illetve ebben az ukránok részvétele a németek oldalán (Babij Jar), a hadseregen belüli antiszemitizmus, a vlaszovisták serege (a német hadifogságba esett oroszokból szervezett szovjetek ellen küzdő hadtestről Georgij Vlagyimov írt Booker-díjas történelmi regényt 1997-ben, A TÁBORNOK ÉS HADSEREGE címen), a német hadifogságból megszökött orosz katonák lágerbe zárása (ennek elhazudásán nyugodott a Nobel-díjjal is kitüntetett Solohov könnyfakasztó EMBERI SORS-ának hamis cselekménye...). A háború alatt a fegyelem megszállásért alakult Szmers, a „Halál a Spionokra” belügyi besúgószervezet 1943-ban kezdte meg működését a hadseregben. Ezt illusztrálják a Nyikita mellé helyezett KGB-s ávósok. Egy marsall viselkedésére ügyelni kell, de a szöveg nem eléggé magyarázza, hogy a Szmers a legkisebb prédával is beérte, és sorkatonák is végezheték táborban vagy rögtönítélő katonai bíróság előtt egy-egy elkeseredésükben el ejtett szóért. Így fest az új történelemkönyvben a nagy honvédő háború. Nyikita sorsa és karrierje is összefüggésbe hozható egy valóságos prototípussal, Konsztantyin Rokosszovszkij marsall szervezte meg Moszkva védelmét, csak ő elélt egészen 1968-ig. (A regénybeli Kutuzov-hadművelet valódi neve Bagration-hadművelet volt.) Akszjonov hőse regénydramaturgiai okokból nem kerülhet ki élve a háborúból, ahol veszélyes magasságokba emelkedett, a háború utáni civil életben csak bukás: megalkuvás vagy kivégzés várhatná.

A háborús téma újrafelvételenek másik oka a belső, lelki történések új megvilágításba helyezése lehet. Akszjonovnak itt sikerül valami eddig háttérben maradt jelenséget jól érzékeltetnie. Sorra veszi ugyanis, ki milyen motivációból és hogyan megy vagy kerül a háborúba. Mint említettem, túlzásnak, sőt hiteltelennek tartom a szovjet társadalom olyan keresztmetszetét, ahol csak egyetlen, nyilván saját köze-



géből kiszakadt, ezért otthontalan zsidó lány hisz fanatikusan a szocializmus eszméjében, és mindenki más vagy érdekből, vagy megalkuvásból teszi, amit elvárnak. Akszjonov Sztálinja mindenki számára félelmetes, legtöbbször undorító patkány, holott a tragédia az volt, hogy a tudatlanságban tartott nép félistenítette. Amikor következett a háború. Az idős Gradov korát meghazudtoló energiával áll a sebesültellátás megszervezésének élére, miközben gyűlöli a rendszert és vezetőit. Nyikitát a lágerekből emelik ki, hogy Moszkva védelmét megszervezze, s ő zokszó nélkül, sérelmeit meg sem fogalmazva tehetsége legjobbját adja. Mitya kényszerből megy, és ugyan életben marad, de lealjasodik, ilyen értelemben válik áldozattá. Nyina avangárd költészeti elveit félrerakva megírja az egyik leglelkesítőbb háborús dal szövegét. A legifjabb Gradov, IV. Borisz kamaszos hévvel szökik el otthonról, még az iskolapadból, és a családi üvegház ellen lázadva áll be az elit, KGB-nél is elitebb felderítő alakulatba. Nyikita barátja, a vele sokban párhuzamos sorsú, szintén táborjárt „okos hős”, Vagyim Vujnovics sorsa fogalmazza meg Akszjonov üzenetét: lehetett a rendszert gyűlölni és ugyanakkor a háborúban teljes odaadással részt venni. Nem világnézeti vagy politikai kérdés volt a részvétel, hanem érzelmi és morális. Moszkvát védeni, a német hadsereget legyőzni nem szocialista öntudat, hanem szinte, azt mondhatnám, nemzeti tudat kérdés volt – ha nem tudnám, hogy a soknemzetiségű szovjet államban nagyhatalmi tudat volt, de a nemzet létezéséről szó sem esett, nép volt, haza volt – mégis, Akszjonov hőseit elnézve felmerült bennem, hogy a hivatalos propaganda harsogása mellett létrejött a nem hivatalos háborús életérzés, amely nemzetinek tűnik egy (pár évnyi) történelmi pillanatra. A hazáért, Sztálinért! – visszahangozta mindenki, és egy ilyen győzelem után nem lehetett lázadást sem szervezni a babérkoszorús győző ellen. Vujnovics ki is mondja, hogy a győzők rabok maradtak, és amint ismét rabok lettek, becsapottan ez az érzésük is megszűnt.

A legfiatalabb Gradov háború utáni életének vonala fordulatossá, valóságosra, s talán éppen ezért hiteltelen és szinte hamis. A háború utáni nemzedék árván maradt, igen, tivornyázott, igaz, a technika és a sport megszállottja volt, igaz, majmolta a Nyugatot, ruhájával és az illegális dzsessz imádatával, igaz, undorodott a

békeidők hazug unalmától, igaz, művészei keresték a cenzúra és önmegvalósítás közötti botrotvaélen az utakat – és mégsem áll össze hangukulatában a kép, amely pedig a leghitelesebb lehetne, mert ez a nemzedék az 1932-es születésű Akszjonové, aki tudatosan csak a harmadik kötet eseményeit élte át, mégis ez a kötet a legkevésbé meggyőző. Az író maga is megjelenik saját valós életével a tizenhat éves kazanyi fiú, Vaszja alakjában. Túl közelről látja az író a saját sorsát, elfogja még a szentimentalizmus is. Nem kell ahhoz nyilatkozatok és interjúkat olvasnunk, hogy kitaláljuk: Akszjonov saját életéből meríti az epizódokat. Úgy látszik, ha az írószághoz szükséges távollátással a szerző túl közelre hajol a vizsgált tárgyhoz, a kép még homályosabb lesz, mintha szembe éles lenne. Mintha a korhű közelség zavarta volna az élelátást, a tapasztalat mimézise nem hagyná érvényesülni a szépirodalomra nemesülést.

Nagyon tanulságos a kínálózó irodalmi párhuzamokkal egybevetni Akszjonov trilógiáját (ez nem irodalomtörténeti kötelező gyakorlat, és nem korlátozódik a HÁBORÚ ÉS BÉKE nyilvánvaló, szinte átlátszó esetére).

Szolzenyicin volt sokáig a szubszovjet életéről az egyetlen adatforrás. Leleplező heve ideig-óráig leplezte számunkra őt magát, azt, hogy milyen csekélyke irodalmi tehetsége, különösen Salamovhoz képest. Éheztek az adatokat, tényeket és sztorikat, megbocsátottuk Szolzenyicinnak, hogy ezek néha áltények és szubjektív sztorik, mert elfogadtuk, hogy nem lehetett hiteles forrása az egzisztenciális fenyegetettségben. Amikor azonban az amerikai jólléttel a háttérben a mániákus skribler állapoton keresztül agresszív próféta lett, később nacionalista népkioaktatóvá puffadt föl, és kicsinyes rasszistaként pukkant szét, még fizikai életében meghalt a kultúra számára. Nos, az ő 1991-ben (Akszjonov regényével párhuzamosan) befejezett monumentális, összesen tíz könyvre rúgó művében a történelmet csomópontok sorozataként képzelte el. A dekalógia könyvei egyenként mindössze alig egy-két hetes időszakaszt ragadnak ki az 1917-es fordulat előtti orosz történelemből, s annak tekintenek, unalmas politikai párbeszédekkel, sematikusban idealizált hősökkel és fellengzős allegóriákkal, a mélyére.

Aligha akad sok magyar olvasó, aki ismerné, netán olvasta volna Makszim Gorkij KLIM SZAMGIN ÉLETE című regényét. Ha családragényről van szó, akkor legfeljebb AZ ARTAMONOVOK-

ra gondolunk. Ennek befejezésekor, 1925-ben kezdett Gorkij a KLIM SZAMGIN-ba, és ez a fordulóponti év Akszjonov regényének a kezdete. Gorkij felfedezése még várat magára, az a bonyolult történelmi gépezet hamisította meg, amelynek fonákságát Akszjonov igyekszik megmutatni. (Gorkij négykötetes regényét nekem is csak azért volt időm elolvasni, mert 1975-ben kolerakaranténba kerültem Ogyesszában, majd onnan leleteim meghamisításával kikerülve egy évig alig bírtam járni. És ez legalább meg is volt a könyvtárban, nem úgy, mint a kutatni remélt Babel művei.) Gorkij egy magányos főhősön szűri át az 1905 és 1918 közötti orosz történelmet, gyakori fogásával egy belülről megmutatott gyenge, negatív hőst tukmál ránk, nesztek, éreztetek együtt vele, ha bírtok. Több író is merek, akinek sokat adott Gorkij, az egyik a mi Spiró Györgyünk, a másik egy Magyarországon alig ismert, nemrégén eltávozott zseni, Friedrich Gorenstein. És itt kellene kitérnem arra, de nem tehetem hely hiányában, mennyi adósága van a magyar könyvkiadásnak a cenzúra által eltemetett orosz irodalommal szemben. Kiadatlan Gorenstein minden regénye. A HELY című, amely az ötvenes-hetvenes évek szovjet ÖRDÖGÖK-je, hőse pedig Klim Szamgin gogolizált, elvadult mása.

Akszjonov mellé a zseniális ZSOLTÁR kívánczik, amelyben Gorenstein a Szovjetunió történetének öt korszakát jeleníti meg, a fejezeteket (ismét csomópontokat?) Dan, a földre szállt Antikrisztus alakja köti össze. Az első kor az 1933-as éhínséget mutatja, egy ártatlanból prostituálttá lett gyereklány sorsában. A második kor az 1941-es evakuáció, ennek kislány hőse gyermeki tudatlanságában bűnből szenvedésbe hanyódik, s végül Németországba hurcolják dolgozni, s ott hal meg. Egy volgai orosz falu füledt világába, paraszti szenvedélyek közé keveredünk 1948-ban. Dan gyermekei a hatvanas években a moszkvai egyetemi társaságokban keresik az életüket vezérlő eszméket az értelmiségi új vallásosság és misztikus útkeresések között. Az egyik fivér öngyilkossága, a másik igazságkereső elmélyülése a Krisztus–Antikrisztus kettősség újabb változata.

Elmlíthetnénk az evidens előképeket, Trifonovtól a HÁZ A RAKPARTON, Anatolij Ribakovtól Az ARBÁT GYERMEKEI az ötvenes éveket leleplező, a peresztrojka szellőjét hozó, a magyar közvéleménybe is bevonult történelmi számveté-

sek voltak. Korábbi, a magyar olvasók körében jól ismert orosz műfajtársak Alekszej Tolsztojnak az 1910-es éveket megrajzoló GOLGOTÁ-ja és Konsztantyin Pausztovszkij sokrészűs önéletrajzi ihletésű eposza, amelyből a NYUGTALAN IFJÚSÁG és a NAGY VÁRAKOZÁSOK KORA volt a hatvanas években nagy siker. Akszjonov SAGÁ-jában mindezek ismerete és emléke felsejlik.

A hatvanas éveket maga Akszjonov is megírta, az ÉGÉSI SEB (1969–1975, megjelent 1980) című (újfent kénytelen vagyok elismételni, sajnos, lefordíthatatlan és kiadatlan) nagyszerű regényben, amelyre a MOSZKVAI TÖRTÉNET olvasván sokszor gondoltam vágyakozva. (A regény már az emigrációban jelent meg, csak a kézirat kicsit előbb emigrált, mint szerzője.) Akszjonov ebben a regényében két módszert, a realista és a szimbolizmus és avantgárd hagyományaira támaszkodó modern prózát fonja egybe, s így alkotja meg legmélyebb művét. A két elbeszélői hagyomány két cselekményszálhoz kötődve, elkülönülten jelenik meg. A gyerek és kamasz Tolja von Steinbock (Akszjonov önéletrajzi alteregója) légerek közelében megélt szovjet kamaszkorát felidéző részek nemesen egyszerűek és megrázóak. A másik cselekményszálon, az 1968 utáni évek Moszkvájában (a pangás éveiben) az öt főhős öt párhuzamos részre hasadt alteregó. A MOSZKVAI TÖRTÉNET, amely lényegében ennek az 1980-as műnek az eleje, mert a megelőző korszakot írja le, nem alkalmaz ilyen stílusregisztereket, egységes mesefolyam, s narrációs „fogásai” mesterkélték, a szerzői kiszólások az olvasóhoz nem adnak újabb dimenziókat, hanem eltörlik a szépirodalmiság illúzióját.

Műfaji hibriditása azonban nem jelent igaz mélységet, csak ritmusváltást. A köteteken belüli részek végén a lélekvándorlás különös példáit felvillantó betétek, „közjátékok” szakítják meg a cselekményt. Lenin erős hím mókusként jelenik meg, a Gradov család kutyája pedig Andrej herceg inkarnációja, s más szereplők is növények vagy állatok lelkét éltetik tovább, amint azok is régebbi személyekből térnek újabb florális vagy faunális alakba. Akszjonov számára ezek szerint nem létezik teljes halál, mert az ember a földi természetben tapasztalható állandó körforgás része, ami nem túl eredeti és nem is túl eredetien tálalt, ám kétségtelenül örök érvényű gondolat, és alighanem ez lehet az egyetlen és legalkalmasabb

vigasz abban az ésszel fel nem fogható és érzelmekkel át nem lényegíthető öldökléssorozatban, amelynek szovjet történelem a neve.

A filozofikus elvontság mellett a másik eszköz, amellyel tetten érni vagy nyakon csípni véljük a történelmet, a dokumentarizmus. Akszjonov az 1920-as évek irodalmából jól ismert, a fikciót dokumentumokkal vegyítő szabadsággal illeszti egyes alkotói végére, szintén „közjáték” megjelöléssel, a korabeli sajtóból összeollózott híreket. A regényben is említett Pilynyak montázstechnikájára kissé hasonló eszköz azonban itt már nem tud avantgárd fogás lenni, inkább hevenyészett szembeállítás a sztornak a valósággal. A kommentár (és sajnos gyakran pontos dátum) nélkül egymás mellé helyezett korszövegek valóban nagy hatásúak: tömörek és jelzesszerűek, a teljesség illúzióját keltik. 1930-ban például bevillannak jellegzetes nevek és események, a pártkongresszus, a lerövidített öt éves terv, élelmiszerjegyek, a ПАТРОМКИН ПАНЦЕЛОС évfordulás vetítése, a kolhozok és az egyéni gazdálkodók harca, papírhulladékgyűjtés, motorkerékpáros staféta célba futása a Dinamo stadionban, jobboldali elhajlás, népi gyűjtés a *Pravda* léghajó építésére, zöltségtermelési és szövetkezeti kártevők (a fordítást kiigazítva jelzem, hogy nem bogarakról, hanem szabotázsról van szó – a fordításra még visszatérek), az ellenük és a kulákok ellen indított perek, ellenséges Indokína, Lengyelország, Hitler és legfőképpen „*fel kell számolni az irodalom elmaradását a szocialista élet követelményeitől*”. Érdemes eltűnődni, milyen minőség vajon az, amitől a mozaikkép a teljesség benyomását kelti.

Másfajta kísérletet is tesz az Élet teljességének érzékeltetésére Akszjonov: a II. könyv 2. fejezetében esszét kínál a háború utáni Moszkva mindennapjairól – boltokba, újságokba, lakásokba kukkantunk be, adatokat olvashatunk a népszerűségről, a szocialista építkezésről, a népi demokráciák táboráról, a színésznőkről és a sportról, és még a kül- és belpolitika irányvonalát is látjuk ezen a tizenegy oldalon. Még a békeharcos irodalmat is elintézi egy bekezdésben, olyan írókat téve egymás mellé, akik igazán csak más értéket és más álláspontot, magatartást képviseltek. Nem vehető egy kalap alá, de még egy mondatba sem Fagyjev, Szimonov és Ehrenburg. Ki tudja ezt a kutatókon kívül? Akszjonov nem titkolja interjúiban sem, hogy

elszámolnivalója van sokakkal, például Jevtusenkovával, akit ki is gúnyol könyvében.

Itt érdemes külön kitérni arra, hogy Akszjonov történelmi alulnézete fizikai alulnézettel párosul, ami szinte világnézetté válik. Sztálin és az orosz hatalmi szervek fekalista ábrázolása nem túlságosan bonyolult, ám igen elterjedt asszociációs képletté vált a posztmodern leplező művészetben. Említhetnénk a szkatologikus irodalom kultuszalakját, a Magyarországon is ismertté vált Vlagyimir Szorokint. Párhuzamként kínálkozik az utóbbi évek egyik talányos alkotása, a magyar moziban is kis időre feltűnt, nehezen emészthető, de éppen ezért döbbenetes „filmen túli film”, a HRUSZTALJOV, A KOCSIMAT! (Alekszej German, 1999). Ennek kockáin az „ábrázolt” vagy érzékeltetett kor szintén az 1953-as év. A tébolyt abszurd eszközökkel kezelítő film főhőse szintén egy híres orvosprofesszor, akit figyelnek, üldöznek, megkínóznak és köztörvényesek martalékaul vetnek, majd a végén elhívják a haldokló Sztálinhoz, aki saját bűzös mocskában fekszik. Nagy kérdés, hogy a tébolyt vajon nem hátborzongatóbb-e a normalitásban meglátni, mint a végletekig lemeztelenített és széteső struktúrákban. Az egyik véglet ez a film, a másik Akszjonov, akinek panorámája sokat markol és keveset fog – valahol középen, a kettő vegyítésében lenne az üdvözítő út. Nem támasztok lehetetlen követelményeket: maga Akszjonov is mesterien tudott ilyesmit az említett ÉGÉSI SEB-ben, az 1970-es években írt drámáiban és a csodálatos abszurdban, az ELFEKTETETT HORDÓTARA című szocreál mesében.

Akszjonov főleg Washingtonban írta a SAGÁ-t, és feltehetően ott gyűjtötte nemcsak orosz, hanem angol és amerikai lapokból az idézeteit – amikor elkezdte könyvét, alighanem ez volt az egyetlen hely, ahol együtt felfalálhatta forrásait, hiszen a kelet-európai kutatóhelyek előbb politikai, majd anyagi okokból, de minden korra vonatkozóan egyformán csonka állományt tartottak és tartanak a mai napig. A bennfentes és rossz nyelvek szerint a rendszerváltás utáni évekig folyt az orosz titkos archívumok illegális kiadásítása. Egy svájci szlavisztikai konferencián a moszkvai kolléga Paszternak-leveleket árult...

A Szovjetunió emberléptékű történelmi regényét Akszjonov tehát Amerikában, 1989-ben gondolta el. Mire készen lett vele, összeomlott



a Szovjetunió. Az eredetileg kétkötetes (1992), majd a harmadik résszel 1993-ban megfejejt trilógia amerikai tévéfilmnek készült, és csak a reklám miatt készült el a háttérregény, amely azután túlnőtte az akkor meg nem valósult filmterveket. 2004-ben huszonnégy részes „hazai” tévéfilmsorozat lett belőle az óhazában, amely viharos vitákkal fogadta a „csak” az első két könytet felölő sorozatot. (A film egyik kétségtelen érdeme, hogy utoljára látható benne az azóta lebontott nevezetes Moszkva Szálló.)

Az a gyanúm, hogy számtalan olyan hely akad a regényben, ahol elsősorban a magyar olvasó, de tulajdonképpen a mai orosz olvasó kompetenciája sem elegendő az olvasottak megértéséhez. Nyina verse 1930-ban jelenik meg a *Krasznaj Novbn*. Ki tudja már, hogy ez a folyóirat az úgynevezett „útítárs”, tehát nem egészen megbízható írókat publikálta? Azt már végképp senki, micsoda különbség előbb vagy csak 1930-ban megjelenni benne – azután, hogy a főszerkesztőt, Alekszandr Voronszkijt 1929 januárjában letartóztatták? Nagy különbség.

A csak felvillanó, lábjegyzetekbe szorult magyarázatokkal röviden értelmezett nevek és címek, mint Rodcsenko, Szolovjov és a *Mir Iszkussztva*, nagy asszociációs holdudvart láttatnak, és kapcsolódó tények tudását kavarják föl a művelt orosz olvasóban, amelyet a magyar lábjegyzet nem képes helyettesíteni. Főleg nem akkor, ha helytelen: például Szolovjov „Szofia-kultusza” kapcsán (inkább teóriának mondanám) sommás megjegyezni, hogy „a keleti keresztény egyházakban Szofia az isteni bölcsesség megszemélyesítője”, mert ez a PÉLDABESZÉDEK 8–9. alapján evidens és ökumenikus bibliai tény. Ám a görög szó (nem kizárólag név!) előfordul számtalan más, nem keresztény, hanem gnosztikus és kabbalista iratban is, amivel a hihetetlen nyitott és művelt Szolovjov mind mélységében foglalkozott (741.). Peregyelkino nem puszta „Moszkva környéki nyaralóhely, ahol Paszternak lakott”, Peregyelkino fogalom, író- és művészfalu, az ottani dácsák tulajdonlása a politikai elismeréssel ért fel, és ott lakott például Borisz Pilnyak is, onnan hurcolták el... (809.) Alekszandr Galics egyetlen valaha megjelent darabja két helyen más és más címen szerepel – a TELEFONHÍVÁS TAJMÍRÓL (826.) és TAJMÍRI HÍVÁS (849.) egyike sem talált, mert a magyar fordítás NEM MAGÁNÜGY! címmel készült el egykor. Ehhez csak a nem olyan rég megjelent, általam

szerkesztett orosz irodalomtörténet hasznos és ügyes kényelvű műfordítási mutatóját kellett volna megnézni, még a Galicsról szóló cikkel sem kellett volna fáradni.

Akszjonov könyvét az Európa adta ki, ahol most megjelenik mindannyiunk nagy örömére a teljes Nabokov-életműsorozat is, amelynek borítóján a szerző Vladimir, itt azonban Vlagyimir. Akkor most angolos vagy oroszos átírásban találjuk?

Egy ekkora regény fordítása és jegyzetelése rettentően nagy feladat, amelyben óriási teher nehezedik a szerkesztőre is, akinek helyzetéből adódóan jobb a rálátása az egészre, mint a szavakkal bíbelődő interpretátornak. A fordítási bakik és hibák tanúsága szerint nem volt egyenrangú partner a szövegkezelésben. Az orosz „*intelligencia*” szó magyarul értelmiség, nem pedig intelligencia, amelynek hányadosa van, és értelmi képességet jelent, nem társadalmi réteget. A konzervben biztosan nem paradicsomos sneci van, hanem apróhal (987.); a kéjenc Berija nem a készülékét, hanem a szerzőmát veszi kezelésbe a zsebében (még azt hihetnék, rádióadást indít...); németül a Cirkusz Zirkus (451.). A MADEMOISELLE NITUCHE (helyesen Nitouche, 278.) egy francia operett címe, Hervé műve most is megy Kecskeméten Ács János rendezésében, és magyarul: NEBÁNCSSVIRÁG.

Számtalan régies vagy nehézkes nyelven írott mondattal is találkozunk. „*Látni valón képtelenek voltak felfogni a történeendőket...*” (174.), „*Vágyim nem érkeztél választolni*” (579.), és „*Nem érkeztünk pertut imi*” (667.). Nekem nem volt érkezésem, hogy... összefíjam mindahány stílusbotlást, mondhatnám választékosan, ezzel a kifejezéssel (igéből képzett főnévvel és mellékmondattal), de ígéhez ragasztott főnévi igénévvel bajosan lesz magyar a szerkezet.

Akadnak vicces esetek is: „*Az egyenruha kitűnő szabása volt az, ami megkülönböztette a magasabb parancsnokokat az alacsonyabbaktól.*” (149.) Nyilván a magasabb rangról lenne szó, nem pedig a genetikus adottságok és a nadrághossz összefüggéséről.

Súlyos anakronizmus a szidalmazó stilisztikai regiszterű „zsidó”-t zsidésznek írni, ami a mai magyar nyelvben született aktuálpolitikai szóalkotás, a harmincas években ez zsidrák lehet, nem más (345.). A hasonlító „*stilbacilusok*” (Péterfy Jenő műfordítás-bírálati leleménye a szó) idegesítően egyetlenlémmé teszik a hosszú regényt.

A több mint ezeroldalas mű oroszul három könyvben, magyarul egyetlen kötetben jelent meg, amelyet jó elnézni az asztalon, esti-éjszakai olvasását előrevetítve, amikor azonban fektünkben elgémberedik a kezünk vagy elszundítunk, zuhanása komoly sérüléseket okozhat. A könyv kiválóan alkalmas a globális olvasás gyakorlására, mert a hősök sorsa iránti kíváncsiság hajt minket a cselekményben előre, és nem érezzük veszteségnek, ha megszalad a szemünk, és nagyobb részleteket ugrunk át. Nem lep meg a regényforma sem, Akszjonov ósdiából szab újat, otthonosan mozgunk a premodern szótömegben.

Csalárdan családregény, töredezetten történelmi, triviálisan trilógia.

*Hetényi Zsuzsa*

## A SZOCIOLÓGIA BŰNBEEESÉSE

*Felkai Gábor: A német szociológia története a századfordulótól 1933-ig. I-II. kötet Századvég Kiadó, 2006., ill. 2007. 543, ill. 623 oldal; 3360, ill. 3360 Ft*

Felkai Gábor két vaskos kötetével ismét egy a „klasszikus szociológia”<sup>1</sup> korát elemző fontos könyvvel gazdagodott a hazai szociológiatörténeti irodalom. A szerző a német szociológia történetét a kezdetektől annak ellehetetlenedéséig követi nyomon. A klasszikus szociológiára általában és annak németországi megvalósulására különösen jellemző az alapvetően elméleti orientáció, a filozófiával való összefonódás. Ez a sajátosság abból fakad, hogy formálódó tudományként a szociológia ebben a

korban nem csupán módszereit és válaszait, hanem magát a tárgyat is kereste. A klasszikus német szociológiát ennek megfelelően Felkai a legkevésbé sem egységes tudományként mutatja be. Sokkal inkább egy – többféle társadalmi milióból érkező, különböző politikai beállítottságú és szakmai háttérű tagokból álló – tudósközösség teljesítményeként. Ezt a közösséget a közös szervezetek (a Német Szociológiai Társaság, a háború utáni gyors intézményesedést követően a különféle intézetek és tanszékek), a közös kommunikációs platformok (a különböző folyóiratok, a NSZT gyűlései) és a közös élmények (a modernitás, a kapitalizmus tapasztalatai) tartották többé-kevésbé össze. Ebből a sajátosságból fakadnak Felkai elemzésének főbb szempontjai is. Első lépésben a korabeli szociológusközösség néhány sajátosságát vizsgálja meg: a tagok származását, a korabeli egyetemi élet sajátosságait, valamint a kor szociológiai kérdésfelvetéseinek tematikus súlypontjait. Ezt követően tér csak rá az egyes szerzők életművére. Eljárása révén kettős perspektívából láthat rá az olvasó a korszak szociológiájára: az egyes művek egyszerre jelennek meg a különböző problémák körül kibontakozó diskurzusokba, valamint a szerzők életösszefüggéseibe ágyazva.<sup>2</sup> Az előbbi perspektíva révén az egyes műveket egy adott problémára kidolgozott lehetséges megoldások egyikeként látjuk, az utóbbi révén pedig a szerzők életének, illetve magának a kornak a lenyomatáaként.

### A szociológus tudásszociológiai átvilágítása: miliók helyett „mandarin-narratívák”

A könyv bevezető fejezetében Felkai elsőként a kor szociológusainak származási milióit veszi számba, kritikailag megvizsgálva Käsler ama – tudásszociológiai indíttatású – téziséit, miszerint a különbözőző származási miliókre vezethetőek vissza a kor kihívásaira adott különböző megoldási javaslatok. Käsler háromféle miliót

<sup>1</sup> A klasszikus szociológia korát – Némedi Dénes elkülönülő tudástermelési típusokon alapuló korszakolása alapján – az 1890 előtti „proto-szociológiai” kísérletek és a második világháborút követően kibontakozó „modern szociológia” közé helyezhetjük (Némedi Dénes: KLASSZIKUS SZOCIOLÓGIA, Napvilág Kiadó, 2005. 14.). Németországban, minthogy a NSDAP hatalomra jutását követően a szabad tudományos élet lehetetlenné vált, a klasszikus szociológia korszaka lerövidült, csupán 1933-ig tartott.

<sup>2</sup> Nem véletlenül nevezi Némedi egy helyen a klasszikus német szociológiát „nagy és rosszul ismert szociológiának”. Az ekkor születő belátások mind a mai napig élők, ugyanakkor – elsősorban az amerikai recepció okán – gyakran kontextusukból kiragadva élnek tovább (jól érzékelteti ezt a problémát Erdélyi Ágnes MAX WEBER AMERIKÁBAN című könyvében). Ezért is fontos Felkai kísérlete: a tradíció-összefüggésen belüli vizsgálódás.